

8. Савчин М.В. Духовна парадигма психології : [монографія] / М.С. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.

9. Савчин М.В. Духовний потенціал людини : [монографія] / М. В. Савчин. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 508 с.

10. Савчин М.В. Методологеми психології : [монографія] / М.В. Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 224 с.

11. Флоренская Т.О. Диалог как духовно развиваю-

щее общение (диалогические принципы общения в работе учителя) / Т.О. Флоренская // Учителю об экологии детства / под ред. В.К. Панова, В.М. Лебедевой. – М. : Наука, 1992. – 136 с.

12. Швейцер А.С. Культура и этика / А.С. Швейцер. – М. : Прогресс, 1993. – 343 с.

13. Шпідлік Т. Духовність грецьких і східних отців / Т. Шпідлік, І. Гаргано. – пер. з італ. – Львів : Свічадо, 2007. – 144 с.

УДК 159.923.32

СУТНІСТЬ ТА СПЕЦИФІКА МОРАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ ОСОБИСТОСТІ

Цілінко І.О., к. психол. н., старший викладач
кафедри практичної психології
Херсонський державний університет

У статті проаналізовано наукові підходи до тлумачення поняття «моральні почуття». Розглянуто місце моральних почуттів у структурі моральної свідомості.

Ключові слова: моральні почуття, мораль, моральність.

В статье проанализированы научные подходы к понятию «моральные чувства». Рассмотрено место моральных чувств в структуре морального сознания.

Ключевые слова: моральные чувства, мораль, моральность.

Tsilunko I.O. THE NATURE AND SPECIFICITY OF THE MORAL FEELINGS OF THE PERSON

The article analyzes the scientific approaches to the concept of «moral sentiments». Considered moral place in the structure of moral consciousness.

Key words: moral feelings, morality, morality.

Постановка проблеми. Неповторні індивідуальні прояви емоційного обліку людини складаються протягом всього життя й пов'язані з розвитком особистості в цілому. Серед почуттів, які значуще впливають на життя особистості, її розвиток та психічне здоров'я, особливе місце займають моральні почуття. Моральні почуття – це сталі прояви суб'єктивного, особистого ставлення людини до себе, інших людей, предметів і явищ, що мають для неї особистісне значення, пов'язані з її особистими потребами та інтересами. Моральні почуття розвиваються в процесі набуття особистістю соціального досвіду, досвіду спілкування та взаємодії з людьми й суспільством у цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми моральних почуттів особистості займалися такі вчені, як В.А. Блюмкін, О.Я. Валюк, Г.В. Дьяконов, В.В. Клименко, І.І. Кондратюк, С.Д. Максименко, І.Н. Міхеєва, С.Л. Рубінштейн, Г.Х. Шингаров, П.М. Якобсон та інші.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-методологічний аналіз сутності та специфіки моральних почуттів.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій психологічній літературі моральні почуття ототожнюють з етичними. Етичні почуття Г.Х. Шингаров визначає як складні новоутворення, що відіграють важливу роль у психічному житті особистості [16, с. 159]. Перетворення ряду суспільних вимог, норм життя та поведінки в суспільстві у внутрішні переконання призводить до виникнення ідеалу особистості. Це перетворення завжди пов'язано з етичними переживаннями. Без них етичні поняття, що прививаються особистості, не набувають розвитку [16, с. 161]. Етичні почуття виникають у процесі засвоєння особистістю етичних норм суспільства. Під час порівняння особистістю вчинків, дій, намірів із вимогами суспільної моралі, що виступає у свідомості особистості як ідеал, невідповідність вчинків особистості її етичним ідеалам викликає почуття сорому, незадово-

лення собою, бажання втекти від людей, почуття жаху тощо. Невідповідність вчинків і дій інших етичним ідеалам особистості викликає в неї почуття протесту, обурення, осуду, ненависті, сміху тощо. При цьому сенс виникаючих почуттів – у регулюванні вчинків, замірів особистості до рівня суспільної моралі. У процесі виникнення етичних почуттів, завдяки емоційним реакціям, що є складовими цих почуттів, відбувається мобілізація всіх функцій організму до рівня вимог суспільного буття особистості [16, с. 162].

На думку Г.Х. Шингарова, під час здійснення вчинків у свідомості особистості завжди виникає порівняння результатів цих вчинків з етичним ідеалом – виникають етичні переживання. Якщо вчинок співпадає з моральними настановами особистості, то з'являються позитивні етичні почуття, що підкріплюють цей вчинок. Якщо цього збігу немає, то виникають почуття, що гальмують подібні вчинки або наміри особистості. При цьому сутність цих почуттів як специфічного відображення дійсності полягає в тому, щоб, використовуючи кожний раз у певній специфічній комбінації різноманітні емоційні реакції, так «переналаштувати» всі властивості особистості та фізіологічні відправлення організму, щоб наповнити процес діяльності санкціонованими позитивними почуттями, обов'язковими для особистості, а вчинки, викликані негативними етичними почуттями, – неможливими або малоімовірними. Таким чином, несумісність в етичних почуттях принципів моралі з невідповідними їм аморальними вчинками відіграє важливу роль у регуляції поведінки людини [16, с. 163]. Серед специфічних етичних почуттів Г.Х. Шингаров називає сором, любов, ворожнечу, дружбу, егоїзм, товариськість, чесність тощо. Для істинного пізнання всіх переживань, пов'язаних із моральним життям людини, Г.Х. Шингаров вказує на важливість вивчення в однаковому ступені як механізмів їх здійснення (предмет фізіології), так і причини, що викликають їх (предмет етики), а також особистісне відношення до них (предмет психології) [16, с. 221].

Стосовно моральних почуттів, П.М. Якобсон визначає їх як почуття, що відчуються людиною під час сприймання нею явищ дійсності під кутом зору моральності, спираючись на категорії моралі, вироблені суспільством. Проте згідно з твердженням П.М. Якобсона моральна поведінка ще не є показником моральності, потрібні ще моральні мотиви, тобто щоб дії людини визначались моральним почуттям. У свою чергу, почуття стає моральним

лише тоді, коли його переживання характеризується тим, що моральні норми важать для людини більше, ніж зовнішні обмеження її бажань та прагнень. Моральні почуття характеризуються тим, що в самому їх переживанні є моральна оцінка. Особливу увагу автор приділяє відносинам людини з іншими людьми, які не тільки породжують моральні почуття різного характеру, але й викликають у деяких випадках конфлікти в переживанні моральних почуттів [17, с. 68].

Для більш детального аналізу специфіки моральних почуттів, на наш погляд, слід визначити зв'язок моральних почуттів із моральною поведінкою особистості. У фокусі уваги вітчизняних дослідників було визначення природи моральних почуттів, їх походження й зв'язку з моральною поведінкою (А.Г. Ковальов, К.К. Платонов, П.А. Рудик, Є.Є. Соловцова, Н.В. Светлова). Змістом ціннісно-орієнтаційного аспекту моральності особистості або її моральної спрямованості, на думку Є.Є. Соловцової, є насамперед мотиви й переконання людини в необхідності моральних норм поведінки, уявлення про доцільність конкретних моральних правил і норм, стійкий ідеал поведінки, орієнтація на моральну поведінку як на цінність і, відповідно, на ціннісні настанови стосовно світу, людей, опосередковані моральним досвідом. Так, через особливості мотиваційно-потребової сфери, цінності й ціннісні орієнтації особистості в дослідженні Н.В. Светлової розкривається моральність особистості, виступаючи змістовним ядром особистісної спрямованості [12, с. 38]. Моральні правила й норми тільки тоді стають регуляторами поведінки індивіда, коли він визнає й установлює для себе їхню суб'єктивну цінність, орієнтується на них у ситуаціях морального вибору. Прийняття людиною моральних норм як цінностей визначає зрілість і стійкість особистості.

Моральні якості особистості як елементи моральної свідомості особистості у вітчизняній психології різними авторами розглядалися по-різному.

В.А. Блюмкін запропонував окрему типологію моральних якостей, вказуючи на їхній взаємозв'язок із моральними схильностями й потребами особистості. Він виділяє такі групи моральних якостей, як колективістські (колективізм, солідарність, альтруїзм, обов'язок, відповідальність, творчість); гуманістичні (добррозичливість, чуйність, делікатність, скромність); комплексні (моральна активність, героїзм, справедливість, подяка, безкорисливість); якості, пов'язані з моральним регулюванням поведінки (порядність, соромливість, чесність,

честь тощо) [8, с. 83]. Поряд із власне моральними якостями особистості В.А. Блюмкін виділяє якості, які виникають на стику моральної свідомості з іншими утвореннями особистості: ідейно-моральні й морально-політичні (свідомість, патріотизм), морально-ділові й морально-економічні (працьовитість, сумлінність, ощадливість), морально-прагматичні (мудрість, ввічливість, обов'язковість), морально-характерологічні й морально-вольові (наполегливість, витримка, цілеспрямованість). У сучасних етичних концепціях мораль має дві взаємозалежні характеристики: 1) як особистісна характеристика, сукупність моральних якостей і чеснот; 2) як характеристика відносин між людьми, що виражаються в моральних нормах (вимогах, правилах, заповідях) [8, с. 84].

За твердженням С.Д. Максименка джерелом моральних почуттів є спільне життя людей, їх взаємини, боротьба за досягнення суспільних цілей. Моральні почуття людини сформувались у суспільно-історичному житті людства, у процесі спілкування людей і стали важливим засобом оцінювання вчинків і поведінки, регулювання взаємин особистості [10, с. 196].

Грунтовним аналізом почуттів, зокрема моральних, займався Г.В. Дьяконов. Вчений вказує на те, що проблематика психології моральних почуттів, як і проблема інтеріоризації й співвідношення «вищих» (людських) і «нижчих» (психічних) функцій, надзвичайно близька за змістом, структурою й засобами методологічного опису до ідей та уявлень діалогічного підходу, принципів та настанов інтерсуб'єктно-діалогічної парадигми. Діалогічна філософія, представлена культурно-гуманітарною концепцією М.М. Бахтіна й релігійно-філософською системою М. Бубера, має значний екзистенційно-етичний і духовно-онтологічний потенціал, а тому її можна вважати фундаментальною підставою для психологічного вивчення моральних почуттів і переживань. М.М. Бахтін виходить із того, що діалог – це єдиний спосіб сходження до «глибини душі людської». Осягнути духовну сутність людини можна передусім шляхом спілкування з нею, шляхом діалогу. В.С. Біблер переконаний, що моральність спочатку вкорінена в культурі, у трагедії й катарсисі людського буття, у поезії творчості та, звичайно, у вільній волі та розумі індивіда, що живе в горизонті особистості [9, с. 58]. Моральність втілена в совісті, а совість – це «корінне осереддя, серцевина, неподільне ядро, яке дає моральності живе життя» [9, с. 10].

Аналізуючи моральні почуття, важливо, на наш погляд, розглянути поняття, тісно

пов'язані з об'єктом нашого дослідження. Такими поняттями є «мораль», «моральність», «моральна свідомість» тощо.

Проблемою морального розвитку особистості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як І.Д. Бех, С.К. Бондирьова, М.И. Боришевський, Б.С. Братусь, О.В. Булавкіна, О.Я. Валюк, О.О. Гусейнов, Л. Колберг, Д.В. Колесов, Н.С. Косарева, Н.В. Павлик, Ж. Піаже, В.А. Роменець, А.С. Селіханович, Л.П. Семенов, Н.Ю. Сорокіна, Ю.В. Табачук, А.В. Фурман та багато інших.

Мораль, починаючи з грецької античності, розумілась як міра панування людиною над собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що вона робить [1, с. 29].

Згідно з позицією І.Д. Беха принципи моральності мають соціально-всезагальне значення й розповсюджуються на всіх людей, фіксуючи в собі загальне та основне, що складає культуру міжособистісних відношень та накладає відбиток у багатовіковому досвіді розвитку суспільства [3, с. 64].

Мораль за визначенням М.В. Савчина – це сукупність регуляторів належної поведінки, через які людина проявляє себе як самосвідоме та вільне створіння. Уявлення про мораль формується в процесі осмислення правильної поведінки, що базується на ідеальному понятті обов'язку [11, с. 94].

А.С. Селіханович стверджує, що в основі моральної свідомості покладено глибокі інстинкти життя: інстинкт самозбереження, страх перед смертю та руйнуванням, а також прагнення до творчості. Таким чином, у розвинутій моральній свідомості існує закон, совість та борг, які становлять форму морального переживання. Зміст моральної свідомості складають моральні цінності, які пов'язані з життям суспільства. Моральний занепад виявляється в послабленні творчості та посиленні руйнуючих прагнень. Різноманіття та еволюція цінностей пояснює різноманітність та еволюцію моральних поглядів. Боротьба цінностей завжди призводить до вироблення протилежних систем моралі. Повний аморалізм, на думку автора, зводиться до знищення почуття цінності й призводить до повної душевної спустошеності [13, с. 32].

А.В. Фурман зазначає, що мораль як складне соціальне явище має загальнолюдський і конкретно-історичний зміст, тому містить у собі цінності, що зумовлюють особливості духовного розвитку всього народу. Усі складові моралі й етики (і перш за все особистісні цінності) задають і формують цінності духовної культури, критерії оцінювання власної й довколишньої поведінки, постають у ролі ціннісно-сміслового ядра культури соціуму в цілому [15, с. 95].

На думку М.Й. Боришевського, свідоме дотримання людиною моральних норм і активна боротьба з їх порушенням іншими людьми свідчить про наявність у неї діяльних моральних переконань – одного з основних компонентів її активної життєвої позиції. Моральним вчений визначає такий вчинок, який впливає не лише з розуміння людиною обов'язковості дотримання моральних норм, а й з глибокого усвідомлення їх необхідності для кожного й себе [5, с. 52]. Також М.Й. Боришевський вказує на те, що людина як суб'єкт морального вибору не може бути абсолютно незалежною від соціальних умов, у яких вона живе. Моральний вибір не має індивідуального характеру, оскільки моральні переконання особистості, її моральні якості формуються в процесі виховання, активної участі в житті суспільства. Моральні переконання, як і моральна свідомість особистості загалом, зумовлені соціальною природою суспільства. Найсприятливіші умови для розвитку особистості, формування її моральних переконань створює суспільство, яке відкриває перед людиною можливість вільного, свідомого поєднання суспільних вимог до особистості з її переконаннями [6, с. 261].

Аналізуючи особливості набуття моральності, Б.С. Братусь зазначає, що моральності неможливо навчити, оволодіти нею шляхом засвоєння тих чи інших правил та значень. Моральнісною людина стає не завдяки на поверхні свідомості відкладенням правил, а в результаті проходження через реальні життєві події й обставини, що несуть у собі моральнісний конфлікт, зіткнення різних смислових рівнів. Моральнісний початок народжується як виникаюче в житті й постійно наповнює життям відношення до дійсності [7, с. 56]. Засвоєнні моральні принципи, уявлення про обов'язок, добро та зло можуть скласти моральнісне знання людини. Але для того, щоб сформувані моральнісну свідомість, її стійкі смислові структури та цінності, необхідне занурення людини в таку діяльність, життєві проблеми й конфлікти, де вона мала б змогу здійснити засвоєні нею принципи моралі, де вони об'єдналися із вчинками [7, с. 58]. Ю.М. Антонян також наголошує на соціально-психологічній природі моральності [2, с. 4].

Моральні почуття є емоційним компонентом моральної свідомості. К.М. Слесик визначає моральну свідомість як вищу форму відображення дійсності, один із проявів свідомості, у якому зафіксовано систему когнітивно-ціннісних та емоційних уявлень і реагувань на сферу моральних законів, що визначають норми співжиття людей у соціальному середовищі [14].

Моральні почуття здійснюють функцію оцінювання (моральне-аморальне) і є внутрішньою спонукуючою до здійснення вчинків, виконують регулюючу функцію (регуляція поведінки, взаємин). При цьому важливу роль відіграють моральні цінності, що укорінились у структурі особистості й на основі яких відбувається оцінка подій.

Моральні почуття можуть переживатись у вигляді почуття симпатії і антипатії, уподобання і відчуженості, поваги і презирства, вдячності і невдячності, любові і ненависті, почуття товариства і дружби, патріотизму, почуття обов'язку і совісті. Оскільки людина прагне зробити протікання діяльності санкціонованими позитивними почуттями, в особистісній структурі закріплюються відповідні моральні якості.

Моральні якості за В.А. Блюмкіним можуть бути колективістськими, гуманістичними, комплексними та загалом пов'язаними з моральною регуляцією поведінки. Найчастіше до моральних якостей відносять колективізм, солідарність, альтруїзм, обов'язок, відповідальність, творчість, доброзичливість, чуйність, делікатність, достоїнство, скромність, моральну активність, героїзм, справедливість, подяку, безкорисливість, порядність, соромливість, чесність, честь.

Ціннісні орієнтації також є елементом моральної свідомості й відображають здатність моральної свідомості постійно за різних обставин спрямовувати думки й дії людини на досягнення певної мети й результату.

Моральні цінності є інтегральним утворенням моральної свідомості, яка включає в себе моральні норми, оцінки, уявлення, поняття, принципи, ідеали, що забезпечує спрямованість свідомості. Моральні стосунки відображають ставлення в результаті взаємин з оточуючими на основі додержання норм моралі.

Викладена нами структура моральної сфери й визначення моральних почуттів в ній зображена на рисунку.

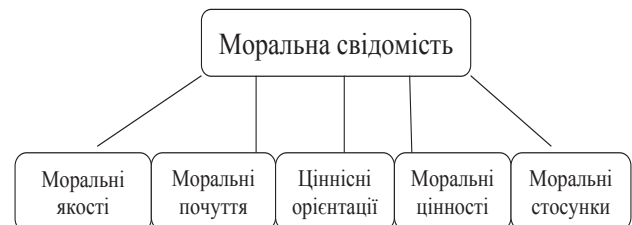

Рис. Місце моральних почуттів в структурі моральної свідомості

Отже, у результаті теоретико-методологічного аналізу сутності та специфіки моральних почуттів особистості можна

зробити такі висновки: а) моральні почуття відчуються людиною під час сприймання нею явищ дійсності під кутом зору моральності, спираючись від категорій моралі, вироблених суспільством; б) сутність та специфіка переживання моральних почуттів полягає у використанні особистістю специфічної комбінації різноманітних емоційних реакцій таким чином, щоб зробити протікання діяльності санкціонованими позитивними почуттями; в) моральні почуття в структурі моральної сфери особистості є емоційним компонентом моральної свідомості.

Перспективу подальших досліджень у цьому напрямі ми вбачаємо насамперед у розробці адекватного психодіагностичного інструментарію для всебічного аналізу моральної сфери особистості, моральних почуттів зокрема.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адорно Т.В. Проблемы философии морали / Т.В. Адорно. – пер. с нем. А.В. Дранова. – М. : Республика, 2001. – 527 с.
2. Антонян Ю.М. Общие проблемы нравственности / Ю.М. Антонян // Актуальные проблемы нравственности. Сборник материалов международной научно-практической конференции (9–16 мая 2009 года). – М. : РИПО ИГУМО и ИТ, 2009. – С. 4–15.
3. Бех И.Д. Психологические основы нравственного развития личности : дис. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.07 / И.Д. Бех ; НИИ психологии Украины. – К., 1992. – 320 с.
4. Библер В.С. Нравственность. Культура. Современность / В.С. Библер. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
5. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта розвитку й саморозвитку особистості / М.Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 2008. – № 2. – С. 49–57.
6. Боришевський М.Й. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М.Й. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
7. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (психологическое исследование) / Б.С. Братусь. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
8. Валюк О.Я. Наукові концепції моралі й моральності / О.Я. Валюк // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – Вип. 7. – 832 с.
9. Дьяконов Г.В. Соціально-діалогічне дослідження моральних почуттів молоді / Г.В. Дьяконов // Соціальна психологія. – 2005. – № 1(9). – С. 50–61.
10. Максименко С.Д. Загальна психологія : [навчальний посібник] / С.Д. Максименко, В.О. Соловйенко. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
11. Савчин М.В. Моральна свідомість та самосвідомість особистості : [монографія] / М.В. Савчин. – Дрогобич : РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – 288 с.
12. Светлова Н.В. К вопросу о нравственном развитии современных подростков / Н.В. Светлова // Объединенный научный журнал № 4(62). – М. : Тезарус, 2003. – С. 36–41.
13. Селиханович А.С. Психология нравственных переживаний / А.С. Селиханович. – К. : Типография С.В. Кульженко, 1913. – 32с.
14. Слесик К.М. Моральна самосвідомість і моральна поведінка у структурі процесу формування етичної культури учнів / К.М. Слесик // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» / гол. ред. М.С. Чайковський. – 2011. – № 4. – 213 с.
15. Фурман А.В. Психологія і суспільство / А.В. Фурман // Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис / під ред. А.В. Фурман ; Тернопільський національний економічний університет. – 2010. – № 1. – 209 с.
16. Шингаров Г.Х. Эмоции и чувства как форма отражения действительности / Г.Х. Шингаров. – М. : НАУКА, 1971. – 224 с.
17. Якобсон П.М. Психология чувств / П.М. Якобсон. – М. : АПН РСФСР, 1958. – 383 с.